

Mojca PAJNIK*

KONTROVERZE DRŽAVLJANSTVA IN NASTAVKI ZA OPREDELITEV DIGITALNEGA DRŽAVLJANSTVA**1

Povzetek. V članku se ukvarjamo z analizo državljanstva, ki ga razumemo kot delovanje, participacijo državljanek in državljanov v razpravljanju o javnih zadevah. V konceptualizaciji sledimo političnosti državljanstva, ki ga obravnavamo v dialektičnem razmerju politizacija/depolitizacija. Opredelitvi političnega razumevanja sledi obravnava trendov depolitizacije, in sicer nacionalizacija, poblagovljenje in medijatzacija državljanstva. Te trende, nacionalizacijo, redukcijo državljanstva na statusno pripadnost, poblagovljenje, redukcijo na zakonitosti tržnega fundamentalizma, in medijatzacijo, triumf potrošniškega nedržavljanstva, razumemo kot antagonizem političnemu pojmovanju. Ob soočanju s kontroverzami državljanstva skozi analizo depolitizacije članek prinaša poskus opredelitve digitalnega državljanstva, ki gre v smeri prizadevanj za rehabilitacijo političnega pojmovanja, s fokusom na medijih oziroma digitalnem spletnem okolju.

Ključni pojmi: digitalno državljanstvo, participacija, politično delovanje, kulturno državljanstvo, medijatzacija

1185

Uvod

Raziskave s področja državljanstva so v zadnjih dveh desetletjih doživele skokovit porast, sicer pa se je popularizacija teorij državljanstva večala od 50. let prejšnjega stoletja, od objave Marshallovega dela *Citizenship and Social Class* (1950/1992). Številne novodobne študije tudi danes izhajajo iz omenjenega dela in aplicirajo Marshallovo triado političnih, civilnih in socialnih pravic kot temeljev državljanstva za namene pojasnjevanja delovanja sodobnih družb. Obstoječa literatura (Bauböck et al., 2009), ki posveča

* Dr. Mojca Pajnik, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in znanstvena sodelavka na Mirovnem inštitutu v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Poglavlja o političnosti, nacionalizaciji in poblagovljenju se opirajo na nekatera že objavljena dela, gl. Pajnik, 2014; Pajnik, 2011a; Pajnik, 2011b.

veliko pozornosti legalnemu in institucionalnemu okviru pri preučevanju državljanstva, v manjši meri upošteva sodobno družbeno dinamiko, ki zahteva prepoznavanje večjega števila akterjev, večje interaktivnosti in večdimenzionalnosti v procesih politične participacije. Zaznati je pomanjkanje raziskav, ki bi se osredotočale na razumevanje državljanstva kot »delovanja državljanov« oziroma bi se ukvarjale s praksami neinstitucionalne politike, z razmerji med institucionalno politiko in civilnodružbenimi praksami, še posebej v povezavi z mediji.

Ta članek obravnava državljanstvo kot politični pojem. Državljanstvo razumemo v pomenu delovanja, participacije državljanek in državljanov v razpravljanju o javnih zadevah. V konceptualizaciji torej sledimo političnosti pojma, ki ga obravnavamo v dialektičnem razmerju politizacija/depolitizacija: izpostavljamo pomembnost razumevanja državljanstva kot delovanja državljanov in obenem kritično analiziramo trende depolitizacije državljanstva, ki slabijo možnosti participacije ter večajo nemoč državljanek in državljanov v procesih odločanja v sodobnih družbah.

V članku najprej opredelimo politično razumevanje državljanstva in se nato osredotočimo na obravnavo trendov depolitizacije. Identificiramo tri takšne trende, in sicer nacionalizacijo, poblagovljenje in medijatzacijo državljanstva. Te trende razumemo kot antagonizem političnemu pojmovanju, kot devalvacijo pojma, ki v historični in etimološki perspektivi pooseblja participativni potencial. Ta se izgublja skozi omenjene trende: nacionalizacijo, redukcijo državljanstva na statusno pripadnost, poblagovljenje, redukcijo na zakonitosti trga, in medijatzacijo, triumf potrošniškega nedržavljanstva.

Te trende razumemo kot ključne za razumevanje kontroverz državljanstva in za poskuse (re)konceptualizacije tega pojma. Ob kritični analizi depolitizacije članek prinaša tudi poskus opredelitve digitalnega državljanstva, ki gre v smeri prizadevanj za rehabilitacijo političnega pojmovanja, s fokusom na medijih oziroma digitalnem spletnem okolju. Opredelitev digitalnega državljanstva upošteva omenjene trende depolitizacije in obenem izhaja iz potrebe po prilagojeni operacionalizaciji državljanstva, ki upošteva razvojne specifičnosti sodobnih družb, ki integrirajo *offline* in *online* delovanje.

O političnosti državljanstva in njenem zatonu

Aktualne razprave državljanstvo običajno obravnavajo kot pojem razsvetljenstva, povezan z glavnimi pridobitvami tega obdobja, z vrednotami svobode, enakosti, pravičnosti in z njimi povezane tradicije človekovih pravic. V pojmovanju državljanstva so zelo pogoste delitve med metateorijami, npr. med liberalnim in republikanskim pojmovanjem, ki so prisotne zlasti

v razpravah, ki se državljanstva lotevajo z razčlenjevanjem različnih pristopov k njegovi obravnavi (gl. Delanty, 2000). Državljanstvo je na precepu pristopov pojasnjeno kot status v nacionalni državi; gre za opredeljevanje državljanstva, ki se pojavi z moderno in je povezano z nevtraliziranjem razlike med narodom, narodno pripadnostjo ter delovanjem državljana in državljanke v politični skupnosti (*Staatsvolk, polity*). Narod je nadomestil načelo političnega delovanja in postal konstitutivni element za definiranje identitete demokratične skupnosti.

V klasifikacijah državljanstva se pogosto pojavljajo tudi specifikacije komunitarnega, ekonomskega, diskurzivnega ali multikulturnega državljanstva. V zadnjih treh desetletjih se v kontekstu spreminjanja vloge nacionalne države oziroma potrebe po njenem vse večjem vključevanju v globalizacijske tokove pojavljajo teoretizacije postnacionalnega, transnacionalnega in kozmopolitskega državljanstva, ki problematizirajo nacionalne in etnične predpostavke utemeljevanja državljanstva na principih *blut und boden*.

Naš namen na tem mestu ni reproducirati omenjene opredelitve. Ne bomo se sklicevali na katero od metateorij, ampak bomo državljanstvo definirali kot politično delovanje, kot pripadnost politični skupnosti in kot delovanje v javni sferi, v skladu z avtorji kot npr. H. Arendt, E. Isin, E. Balibar, I. M. Young, N. Yuval Davis. Državljanstvo tvori »svetnost« ljudi (Arendt, 1958/1996), odraža njihovo pripadnost svetu, njihovo politično »vrednost« in delovanje v javni sferi. Pripadnost svetu se ne nanaša na svetovno državljanstvo, ki bi pomenilo pripadnost (svetovni) skupnosti ali državi, ampak pomeni »državljanstvo v svetu«, omogočanje pravic in delovanja v svetu kot politični skupnosti (Balibar, 2008: 534). Je tudi odraz tega, da so stvari ljudem skupne: kriza, nezaposlenost ipd. so skupna in ne individualna zadeva. Etika državljanstva tako zahteva skupne odgovore na skupne zadeve. Ključno za politično tematizacijo državljanstva je, da pojma ne opredeljujemo kot pogodbeno, statusno razmerje, ampak kot solidarnostno povezovanje, utemeljeno na principu odgovornosti (Arendt, 1958/1996; Somers, 2008).

V Habermasovih kategorijah je političnost državljanstva v komunikativnem angažmaju delujočih ljudi, v javni deliberaciji kot procesu racionalizacije razprave (Habermas, 1972). Po Arendt (1958/1996) je političnost državljanstva mogoče najti v načelu *vita activa*, dejavnem življenju: državljanstvo se nanaša na mišljenje in delovanje kot javno (in ne zasebno) zadevo in je ravnanje s poslušom za svet, za prihodnje generacije, ki stanje sveta podedujejo (vprašanje odgovornosti za svet). Po teh pojmovanjih prakticiranje državljanstva torej ni zasebna aktivnost maksimiranja sreče po analogiji utilitarizma, ampak je angažma na temeljih skrbi za svet.

Momente tako razumljenega političnega pojmovanja državljanstva najdemo v stari Grčiji. Habermas (1972) jih povezuje z Aristotelovim načelom delovanja človeka kot politične živali, *zoon politikon*, ki je v polis politično

aktiven in razpravlja o *res publica*, zadevah javnega interesa. Weber jih je prepoznal v praksah participacije v ekonomskem in političnem življenju v nekaterih srednjeveških mestih, Firencah in Genovi. Nadalje je Habermas (1962/1989) državljanstvo kot politično prakso povezal z bralno publiko, ki jo je umestil v kavarne in salone zahodnoevropskih družb 18. in 19. stoletja. Negt in Kluge (1972/1993) pa sta, nasprotno, političnost državljanstva videla v delovanju proletarske javnosti kot nemeščanske javnosti oziroma kot protijavnosti (*Gegenöffentlichkeit*), ki ni delovala kritično zgolj nasproti oblasti, ampak tudi nasproti ekskluzivizmu meščanske javnosti. Kot vključujoče načelo delujočih se je državljanstvo skozi zgodovino pojavljalo v svoji ekskluzivistični političnosti: feministična kritika je nazorno pokazala, kako je bilo politično udejstvovanje moških v grškem *polis* možno le, če je bil *oikos* paralelno determiniran kot življenjski prostor žensk. Podobno so bile v srednjeveških mestih ženske, označene za nezmožne rezoniranja, izključene iz javnega življenja. Ženske, kmečko prebivalstvo in delavstvo so bili brez lastnine in niso bili pripuščeni k meščanski javnosti 18. in 19. stoletja, ki je združevala lastnike in izključevala nelastnike, delavski razred, tujce (Pajnik, 2005).

Ideja državljanstva kot delovanja politično organizirane skupnosti je začela bledeti s procesi podružbljanja in depolitizacije v 18. in 19. stoletju. Teoretsko podlago za te procese nekateri (Arendt, 1958/1996; Habermas, 1972; Somers, 2008) najdejo v teorijah družbene pogodbe, ki so po analogiji s Hobbesovo *politike techné* državljanstvo opredelile kot nujnost za legitimizacijo oblasti in kot pogodbeno razmerje. Državljanstvo, *Staatbürgerschaft* ali *citoyenneté*, pomeni politično pripadnost, pomeni biti del politične skupnosti (*polity*) in v njej delovati. Model *polity* predpostavlja avtonomno delovanje posameznikov in posameznic kot pripadnikov skupnosti in nastaja intersubjektivno, v interakciji. Nastaja pluralno, skozi mrežo delovanja v enakopravnih odnosih in ni zasebna zadeva, kot tudi ne delovanje za dosego individualnih interesov v pogodbenem (hierarhiziranem) razmerju.

V besednjaku moderne postane politično rezervirano za postopanje oblasti; politika je enako parlamentarizem in strankarstvo. Spomin o politiki kot načelu aktivnega državljanstva začne bledeti s konsolidacijo nacionalne države v 19. stoletju (Habermas, 1972). Državljanstvo, izvorno pripadnost politični skupnosti in načelo delovanja v njej, postane administrativni kriterij, ki označuje pripadanje nacionalni skupnosti po rojstvu (*ius sanguinis*) ali bivanju (*ius soli*); postane »identiteta«, izkazljiva s potnim listom kot dokazom pripadanja nacionalni (ne več politični) skupnosti. Državljanstvo kot pripadnost nacionalni državi posameznika specificira kot člana nacionalne skupnosti; definira ga v funkciji teritorialne demarkacije, legitimizacije meja nacionalne države in moči njenih elit (Habermas, 1994: 24–25) in ne kot pripadnika, pripadnico, ki participira v politični skupnosti in jo sooblikuje.

Apolitično pojmovanje državljanstva, ki stavi na preračunljivo delovanje

posameznika za zadovoljitev zasebnih interesov, Habermas (2000: 53) poveže ne samo s procesi nacionalizacije politične skupnosti, ampak tudi z razmahom podjetništva v upravljanju z državo. Ta postaja »podjetniška država«, utemeljena na (pogodbenih) principih tržnega delovanja. Procesi nacionaliziranja in nekritično prevzemanje tržnega fundamentalizma pri upravljanju z nacionalno državo v 19. in 20. stoletju so utemeljili državljanstvo kot nujnost za obstoj nacionalne skupnosti. »Statusnost« državljanstva postane nujnost za obstoj »politične« (beri nacionalne) skupnosti; državljanstvo pomeni vključenost v privilegirano pripadanje (zahodnim) nacionalnim skupnostim ali izključenost iz njih.

Političnost državljanstva (participacija v politični skupnosti) izginja na račun privatizacije politike: če je bila političnost državljanstva v tem, da državljanstvo državljani sooblikujejo, postane njegova »nova političnost« (apolitičnost) ščitenje posameznikovih interesov pred napakami institucionalne politike. Institucionalna politika potrebuje državljane kot »ljudstvo« in državljanstvo kot status; oboje je namreč v službi njene legitimizacije. Državljanji postanejo ločeni od politike, postanejo prejemniki, stranke njenih odločitev (Habermas, 2001; Benhabib, 2004). Ločeni so od procesa deliberacije; s politikami (*policies*) so soočeni kot stranke, ki tem politikam potrjujejo veljavnost. To prinaša omejeno pojmovanje državljanstva kot potrjevanja politik *ready-made*. Državljanstvo je v službi obstoječega družbenega reda: pričakuje se zgolj prepoznanje državljanov v odnosu do politične elite, ne pa njihova participacija in soodločanje.

Nacionalizacija državljanstva

Političnost državljanstva, ki je pomenila participacijo državljanov v javni sferi, je torej izginjala s procesom nacionalizacije politične skupnosti. Narod, nacionalna identiteta, določena z etničnimi in kulturnimi predpostavkami ter mejami teritorialne države, na neki točki »požre« idejo o politični skupnosti. Nacionalno *postane* »politično«, narod *postane* »politična skupnost«. Ena od oblik depolitizacije državljanstva, ki jo zasledimo tako v teoriji kot skozi politike v praksi, je torej nacionalizacija oziroma etnizacija državljanstva. Gre za redukcijo državljanstva na članstvo v nacionalni skupnosti, kar samo po sebi generira izključevanje na podlagi delitve med »pravim« in »nepravim« članstvom. Depolitizacija z nacionalizacijo pomeni spreminjanje državljanstva v članstvo, administrativni kriterij, ki preferira članstvo na podlagi principov, ki definirajo prave člane in neprave presoja v skladu s postavljenim merilom »pravičnosti«.

Prevladujoče (liberalne) teoretske opredelitve državljanstva izhajajo iz predpostavke, da nacionalna skupnost prinaša možnost vsaj minimalne zaščite posameznikov, ki ji pripadajo; omogoča enako obravnavo

in prizivnost pravic, kar naj bi posameznika ščitilo pred zlorabo oblasti. V današnjih globalnih družbah je za mnoge članstvo vse prej kot nekaj samoumevnega. Migranti, denimo, nas opominjajo, da ni v članstvu nič naravnega ali samoumevnega. Posamezniku ni podarjeno z rojstvom, ampak zahteva politično voljo, ki članstvo omogoča. Članstvo je torej vse prej kot nekaj samoumevnega, kar mnogi teoretiki državljanstva zapostavljajo, vključno z Marshallom. Predpostavka o univerzalnosti in vseprizivnosti državljanstva tudi onemogoča misliti razlike; pojmovanja državljanstva s feministične perspektive (Young, 1989; Bosniak, 1998) nas denimo opozarjajo na nečlanstvo ali na nepravo/neenako oziroma »drugorazredno« članstvo mnogih: tujcev, nedržavljanov, žensk. Univerzalnost državljanstva je prepogosto vzeta za samoumevno, kar onemogoča misliti položaj tistih, ki so izključeni iz pravnih, političnih in socialnih okvirov sodobnih družb (Bosniak, 1998: 31). »Če predpostaviš, da je vprašanje 'kdo' razrešeno, potem končaš pri izključitvi nedržavljanov iz teorije o državljanstvu« (prav tam).

Državljanstvo v navezavi na delovanje nacionalne države naj bi premostilo neenakosti nekaterih zgodnejših razumevanj, ko je bilo državljanstvo v fevdalizmu omejeno na politično delovanje privilegiranih skupin na lokalni ravni. Problem je po Marshallu v tem, da je v fevdalizmu državljanstvo vezano na aristokratsko elito in je zato to elitistično državljanstvo, ki perpetuira izključevanje in neenakost. Izključevanja pa ideja naroda, ljudstva, prvih in pravih naseljencev nekega teritorija kot »zdravega« jedra moderne nacionalne države, zagotovo ne razreši. (Zahodni) svet, zamišljen v podobi tako konstituirane družine narodov, pravice posameznika oziroma posameznice priznava na predpostavki o njenem/njegovem »pravem« članstvu. Ključne so »korenine« in kri, izhajanje iz naroda in šele to je tisto, kar omogoča njegove/njene človekove pravice. Marshall državljanstvo utemeljuje na ideji o pripadnosti/članstvu. Članstvo je tisto, ki te konstituira v skupnosti in šele kot članu/članici skupnosti (narodu) ti pripadajo pravice. Takšna konceptualizacija na deklarativni ravni sicer lahko izhaja iz aspiracije o enakosti, a je dejansko konstituirana ravno na njenem nasprotju, na neenakosti, na izključenosti »drugih« iz naroda.

Ključ političnega pojmovanja je enakost *v izhodišču*, v prepoznanju ljudi kot enakovrednih posameznikov in posameznic politične skupnosti; tu enakost ne nastaja po principu žrtvovanja, tj. žrtvujemo manjšino za večino. Nacionalna skupnost pa izhodiščne enakosti ne omogoča, ker članstvo utemeljuje na preferenčnosti prvih in pravih članov. In zato ne more delovati drugače, kot da enakost nečlanov poskuša doseči z njihovim nenehnim in neskončnim vključevanjem (integracijo, asimilacijo) v dominantno članstvo.

Enakost članov skupnosti moramo torej brati vzporedno z neenakostjo nečlanov. Ključno je izpostaviti, da ravno tisti, ki ne pripadajo, šele omogočajo enakost pripadnikov skupnosti, česar Marshall ne tematizira. Za

Marshalla univerzalizacija državljanstva, ki se zgodi s preskokom z lokalnega na nacionalno, omogoči enakost. Nacionalna skupnost pa izhodiščne enakosti ne omogoča, ker članstvo utemeljuje na preferenčnosti prvih in pravih članov.

Dediščina nacionalne države so na eni strani nacionalizmi in etnična sovraštva ter na drugi politike in prakse vključevanja marginaliziranih državljanov in nedržavljanov v teritorialne okvire nacionalne države. Omejevanje članstva na nacionalni kontekst v Marshallovi triadi pravic (politične, civilne, socialne) ima torej lahko za posledico etnizacijo in rasizacijo članov, takšno državljanstvo pa perpetuira etnocentrizem in monokulturalizem (gl. Soysal, 1994). Učinek je v tem, da bolj kot je reificirana drugačnost nečlanov, bolj so ti izključeni. Pri tem velja opozoriti na intersekcionalnost (gl. Yuval Davis, 2007) oziroma na posledico »seštevanja« učinkov izključenosti zaradi razlik (na podlagi spola, etničnosti, razreda, religije ipd.), kar še povečuje pollegalni položaj številnih skupin v nacionalnih skupnostih.

Omenjeni trendi depolitizacije spregledajo, da se pripadnost v globalizirajočih družbah oblikuje na presečišču različnih praks, odnosov, delovanja posameznikov, ki jih predvsem usmerjajo tudi strukturne značilnosti sodobnih družb. Pripadnosti niso (več) v prvi vrsti nacionalne – vztrajnost pri njihovi primordialnosti ustvarja izključevanje, alienacijo in getoizacijo posameznikov in skupin. Pripadnosti, nasprotno, nastajajo na presečišču lokalnega, regionalnega, nacionalnega, transnacionalnega, oblikujejo se v »translokalni« perspektivi, državljanji in državljanke se pozicioniramo translokalno (Anthias, 2002; Vodovnik, 2011), česar pa prevladujoče konceptualizacije državljanstva praviloma ne upoštevajo.

Poblagovljenje državljanstva

Depolitizacijo državljanstva vidimo tudi v razmahu »družbe dela«; političnost državljanstva izginja na račun polaščanja javnega s strani »paradigme dela«. Če je političnost državljanstva v javnem delovanju, je njegova apolitičnost vzpon paradigme dela (Somers, 2008). Paradigma dela, na kateri se utemeljujejo sodobne družbe in ki je utemeljena na principu nujnosti, »požre« javno; ekonomsko »požre« javno. Vse delo se mora v kapitalizmu izkazati za koristno, produktivno delo, tj. delo, ki ustvarja presežke. Ujetost v paradigmo dela naredi načelo državljanstva kot javnega delovanja za nepotrebno in nekoristno.

Socialne pravice so bile v Marshallov triadni koncept vključene z namenom, da bi z državno regulacijo trga in ekonomskih razvojnih politik omogočile programe socialnega varstva, posledično pa polnopravno državljanstvo. Država blaginje je bila zamišljena kot projekt zmanjševanja konfliktov zaradi neenakosti na trgu dela. Prinesla naj bi »spravo« ali vsaj pomiritev

konfliktov med kapitalizmom in »političnim državljanstvom«. Dekomodificirala bi posameznika in zmanjšala njegovo odvisnost od logike trga. Socialno državljanstvo je bilo utemeljeno na etičnem principu »enake družbene vrednosti« in naj bi izenačilo življenjske možnosti (Handler, 2004: 88).

Paradoks socialnih pravic se kaže v konfliktu med njihovo deklarativno (distribucijsko) pravičnostjo (prinesle naj bi pravično porazdelitev socialnega varstva) in dejstvom, da predpostavljajo mirno sožitje z obstoječim družbenim sistemom. Oportunističnost socialnih pravic je v tem, da jih lahko apliciramo na praktično vsak družbeno-ekonomski sistem (reformistični, avtoritarni, liberalni itn.), saj se poljubno prilagajajo različnim strategijam vladanja. Od njihove uveljavitve do danes postaja očitno, da socialne pravice kapitalističnega razvoja ne spreminjajo, ampak ga korigirajo, pa čeprav je za to, paradoksalno, potrebno tudi ukinjanje socialnih pravic, čemur smo priča v sodobnih ekonomijah. Marshallovo socialno državljanstvo, ideja države blaginje je odgovor na anomalije kapitalizma, dejansko pa lahko učinkuje kot mehanizem »civiliziranja kapitalizma«, kot mehanizem, kako narediti kapitalizem manj neprijeten, po logiki manjše škode. Problem je, da na tržnih principih utemeljeno državljanstvo – poblagovljeno državljanstvo (Somers, 2008) – neenakosti ne razrešuje, ampak jo naredi sprejemljivo.

V 50. in 60. letih prejšnjega stoletja se je država blaginje kazala kot pravični model uravnavanja družbene in razredne razslojenosti. Četudi v tej ideji na normativni ravni prepoznamo principe distributivne pravičnosti (ki, mimogrede, izhajajo iz ideologije prostega trga) in solidarnosti, ne moremo mimo dejstva, da je država blaginje utrdila moderne delitve med člani in nečlani, med državljani in nedežavljanji, prav tako ni odpravila razslojevanja med člani. Princip ločevanja upravičencev od neupravičencev je vgrajen v sam sistem države blaginje. Migranti denimo kot nečlani nimajo enakih možnosti dostopa do socialnih transferjev (pri čemer je diskutabilna tudi enakost državljanov). Za migrante je dostop vedno dostop »pod pogojem«: s prepoznanjem legalnega vstopa v državo, z vrsto delovnega dovoljenja, z dovoljenjem za bivanje, s sprejetjem »pravega« državljanstva (naturalizacijo) in z odpovedjo »nepravemu« državljanstvu itn. V kontekstu tako ozkega pojmovanja, ki ga lahko tematiziramo tudi kot »razdržavljanje državljanstva«, postajajo aktualne ideje o državljanstvu v svetu, nomadskem ali diasporičnem državljanstvu (Balibar, 2008; Habermas, 2001) vse bolj nujne.

Kulturno državljanstvo in procesi medijatzacije

Od Marshallovega triadnega modela se je poleg političnih in ekonomskih konceptualizacij državljanstva uveljavil pojem kulturnega državljanstva (Miller, 2006). Po eni strani ga lahko razumemo kot odgovor na civilno-družbena gibanja iz 60. let prejšnjega stoletja, ki so opozarjala na problem

neenakosti na podlagi spola, seksualnosti, etničnosti, razreda. Znotraj kulturnega državljanstva se je zagovarjalo pravice manjšin nasproti neenakosti. Po drugi strani se je uveljavilo pojmovanje kulturnega državljanstva kot potrošništva in potrošniške izbire. To pojmovanje razumemo kot še enega od trendov depolitizacije državljanstva. »Državljan potrošnik«, ki naj bi predstavljal poskus »razširitve« državljanstva z vključevanjem potrošnje, dejansko prinese slavljenje potrošništva na račun devalvacije državljanstva.

Marshallov model državljanstva iz 50. let prejšnjega stoletja se je v navezavi na medijsko družbo povezovalo z idejo »informiranega državljana« (Schudson, 1995). Ta je na podlagi objektiviranih medijskih virov, ki jih najpogosteje ni mogel preverjati oziroma se vključiti v proces medijske produkcije, sprejemal »informirane« odločitve. Informirani državljan se individualno, racionalno odloča na podlagi objektivnega tiska. Konstruiranje državljanstva je bilo tako v veliki meri v rokah profesionalcev, katerih vloga je bila ustvariti objektivne informacije v procesu, kjer je več prostora za profesionalizacijo, ni pa ga veliko za deliberacijo.

Model informiranega državljanstva je doživel pretres v 60. do 80. letih, v času civilnodružbenih gibanj, ki so zahtevala večjo participacijo državljanov v procesih odločanja. Informirano državljanstvo je izgubljalo vlogo, ki jo je imelo v času vzpona množičnih medijev in množične družbe v prvi polovici 20. stoletja, tudi pod vplivom vzpona potrošniške družbe, kot tudi razvoja informacijskih in komunikacijskih tehnologij. Ti trendi so prinesli integracijo medijev v vsakdanje življenje državljanov in državljanek, zameglili so delitve javno/zasebno, *online/offline*. Schudson pravi, da je informirano državljanstvo danes nadomestilo »monitoring državljanstvo«: državljani spremljajo informacije na vsakem koraku, jih skenirajo in pri tem integrirajo profesionalizem z lastnimi interesi in kompetencami. Državljanje skenirajo informacije, se angažirajo v spletnih omrežjih, prilagajajo splet svojim potrebam ipd. (Schudson, 1995; Deuze, 2008).

S pojmom kulturnega in/ali medijskega državljanstva kot času domnevno bolj primerne »naslednika« informiranega državljanstva avtorji (Hartley, 2012; Miller, 2006) najpogosteje tematizirajo »aktivno občinstvo«, ki ima z razvojem tehnologij, zlasti od 90. let prejšnjega stoletja do danes, široke možnosti za potrošnjo, zabavo, informiranje in povezovanje (Hartley, 2012: 143). Pojem kulturnega in/ali medijskega državljanstva se je v zadnjih treh desetletjih v medijskih in kulturnih študijah najpogosteje uporabljal v omejenem kontekstu, tj. za opredelitev razvoja medijske družbe in tehnologij, ki da so povečale svobodno izbiro posameznikov, odprle možnosti uporabe medijev in potrošnje ter s tem demokratizirale komuniciranje. Medtem ko lahko prepoznamo relevantnost pojma za tematiziranje komuniciranja v času hitrih tehnoloških sprememb, ki so omogočile participacijo mnogih, tudi marginaliziranih skupin – dobra ilustracija so študije migrantskih

medijev (Madianou in Miller, 2012) – kulturnega državljanstva ne gre razumeti zgolj v pomenu večje liberalizacije, participacije in samoorganizacije v komuniciranju.

Pojem je potrebno kontrastirati s procesi medijatzacije državljanstva (Blumler, 2014), ki nas opozarjajo na »neprijetne« posledice domnevno vseobsegajoče liberalizacije komuniciranja, kot so digitalni razkorak, neenaka razmerja moči, izključevanje, finančna premoč korporacij, povečevanje nadzora ipd. Procesi medijatzacije so pripeljali do »spektakularizacije političnega komuniciranja« (Mazzoleni in Schulz, 1999: 251). Aktualne politične elite poosebljajo medijatzirano politiko, tj. politiko, ki je izgubila avtonomijo, je odvisna od funkcij množičnih medijev, in nasprotno, množični mediji so odvisni od delovanja političnih elit (prav tam). Medijatzirana politika, prežetost politike z mediji in medijev s politiko, reducira pogled na realnost, producira vse več skupin izključenih državljanov, kar rezultira v povečani oddaljenosti politike od državljanov in vse manjšem zaupanju državljanov v politiko (gl. Blumler, 2014; Blumler in Coleman, 2013). Množični mediji pri svojem delovanju izrazito reducirajo družbeno kompleksnost, v odvisnosti od političnih in ekonomskih pritiskov izpuščajo mnoge teme, akterje in poglede. Kot strogo regulirano komuniciranje (Habermas, 1996) množični mediji preferirajo močne, institucionalizirane vire in marginalizirajo šibke, manjše akterje, iniciative državljanov, civilnodružbeno delovanje, nevladne organizacije idr. (Blumler in Coleman, 2013: 182). Premišljati procese medijatzacije družbe zato pomeni dvomiti v domnevno neomejene možnosti kulturnega državljanstva za participacijo državljanov.

V povezavi s kulturnim/medijskim državljanstvom se je zlasti v zadnjem desetletju uveljavil tudi pojem državljanstvo »naredi sam«/»naredi z drugimi« (DIY/DIWO, *Do It Yourself/Do It With Others citizenship*). Hartley (2012) pojma uporablja kot dopolnitev Marshallovega modela, saj da točneje opredeljujeta sodobne medijske prakse, ki so z razvojem tehnologij postale bolj individualizirane in integrirane v vsakdanje prakse potrošnje. Pojma državljanstvo DIY/DIWO pa se ne uporabljata zgolj za ponazoritev naraščajočih trendov privatizma v komuniciranju, ampak se, nasprotno, uporabljata za opredelitev politizacije komuniciranja, denimo s praksami delovanja alternativnih medijev (Atton, 2002) kot možnosti aktivnega (medijskega) angažiranja državljanek in državljanov.

Enačenje (kulturnega) državljanstva s potrošništvom, simplifikacije, da so državljanske prakse dejansko vsakodnevne izbire potrošnikov, predvsem služi ekonomskim interesom korporacij, ki dominirajo medijskemu, še posebej spletnemu okolju. Pojmovanje spleta kot demokratičnega orodja, ki da (zgolj) razširja (potrošniško) izbiro, je po našem mnenju potrebno kontrastirati z razumevanjem »političnega spleta« (Dahlgren, 2013), ki ga presoamo z gledišča participativnih možnosti državljanstva

oziroma procesov demokratizacije. Izpostavljamo, da je v konceptualizaciji medijskega/kulturnega oziroma v zadnjem času aktualnega državljanstva DIY/DIWO potrebno biti pozoren na nevarnost »digitalnega libertarnega diskurza« (Dahlberg, 2007), ki depolitizira državljanstvo in obravnava digitalnega državljanina kot samoaktualizacijski subjekt, ki svobodno in kreativno izbira in zadovoljuje svoje potrebe v spletnem okolju. Dahlberg je kritičen, da se omenjeni diskurz, ki je v zadnjem desetletju pridobil veljavo v produkciji s področja medijev in kulturnih študij, osredinja okrog ideologije proste izbire ter da državljanstvo devalvira na potrošnjo oziroma državljanke predstavlja kot aktivne potrošnike, ki trošijo in producirajo vsebine na spletnih platformah v korporativni lasti. Takšna opozorila seveda niso nekaj novega: denimo Habermas je že pred desetletji kritično opozarjal na redukcijo javnega na potrošniško kulturo množičnih medijev. Z razvojem medijev in tehnologij, še posebej spleta, takšne kritike vsekakor ostajajo relevantne.

Digitalno državljanstvo: k repolitizaciji državljanstva

Na tem mestu se bomo posvetili obravnavi nastavkov za opredelitev pojma digitalno državljanstvo, ki z redkimi izjemami (Mossberger et al., 2008) ni bil predmet podrobnejše obravnave. Pri tem je ključno, da nas pri konceptualizaciji digitalnega državljanstva, ki izpostavlja relevantnost spleta in spletnega delovanja, participacija ne zanima zgolj kot odnos do institucionalizirane politike, kar je prevladujoči pristop, ampak menimo, da je pozornost treba nameniti preučevanju alternativnih, neinstitucionalnih oblik delovanja, ki v raziskovanju niso deležne primerne pozornosti, so pa ključne za politizacijo državljanstva.

Pri konceptualizaciji digitalnega državljanstva kritično presojamo zgoraj analizirane trende depolitizacije, tj. nacionalizacijo, poblagovljenje in medijatzacijo. Pomenljiva konceptualizacija tega pojma zato po našem mnenju poskuša iskati odgovore na omenjene trende oziroma gre za razumevanje digitalnega državljanstva s kritičnim pretresom trendov depolitizacije. Z drugimi besedami, to, da izhajamo iz trendov depolitizacije, specifično zaznamuje naš pristop k razumevanju digitalnega državljanstva: ob prepoznavanju participativnih možnosti spleta je obenem treba nujno kritično premišljati depolitizacijske učinke spleta (korporativna moč, neenakosti, digitalni razkorak, nadzor ipd.).

V tem članku digitalno državljanstvo preučujemo z izostritvijo razumevanja političnega delovanja kot kompleksnega in interaktivnega procesa, in sicer na presečiščih: 1. institucionalnega in neinstitucionalnega delovanja, 2. realnega in virtualnega, 3. dejavnikov omogočanja in preprečevanja.

Aktualne študije ne posvečajo dovolj pozornosti povezavi institucionalnega in neinstitucionalnega delovanja, za katero pa menimo, da je ključna za

koncipiranje digitalnega državljanstva. Razumevanje digitalnega državljana zahteva razumevanje političnega med državljani, katerih vsakdanje življenje je na ravni institucionalnega in neinstitucionalnega delovanja močno prepleteno in od spleta (še posebej če govorimo o digitalno aktivnih mladih) težko ločljivo. Na *prvem* presečišču pojmovanja digitalnega državljanstva gre torej za obravnavo državljanskega delovanja, ki nastaja v neposrednem odnosu do političnih institucij/elit oziroma organov odločanja, in hkrati za delovanje, ki nastaja neinstitucionalno, neodvisno od obstoječih centrov politične moči v obliki različnih civilnodružbenih iniciativ ali akcij novih družbenih gibanj.

Z razvojem spleta možnosti participacije niso omejene na profesionalne komunikatorje, kot jih poznamo iz množičnih medijev. Medtem ko tradicionalni mediji omogočajo prejemanje informacij za občinstvo in postajajo vse bolj ekonomsko usmerjeni in podvrženi doseganju medijske učinkovitosti, se splet potencialno oblikuje kot pluralistični prostor, kjer se v produkciji alternativnih medijev vlogi producentov vsebin in prejemnikov prepletata (Atton, 2002). Vprašanje politične participacije sproža paradokse sodobne družbe: kljub de facto povečani participaciji v obdobju transnacionalizacije politike je politično delovanje še vedno razmeroma ozko definirano kot delovanje institucionalne politike, ki ima relativno malo posluha za nastajajoče horizontalne politične komunikacije državljanov. Zlasti nekateri mladi kreativno uporabljajo internet za oblikovanje alternativnih političnih skupnosti. Naraščajo različne oblike prakticiranja »nove politike« v neinstitucionalnih okvirih, ki nastajajo z vključevanjem v horizontalnem kontekstu komuniciranja (Earl in Kimport, 2012), njihov pozitiven učinek na demokratizacijo pa je pogosto podcenjen.

Poleg tega je politično delovanje še vedno najpogosteje obravnavano s preučevanjem udeležbe na volitvah oziroma v digitalnem kontekstu s preučevanjem vpliva digitalnega okolja na volilno udeležbo. V zadnjem času se raziskave osredotočajo tudi na merjenje participacije z uporabo spletnih orodij in prek indikatorjev, kot so spremljanje političnih novic v medijih ali spremljanje spletnih strani političnih strank ipd. (Mossberger et al., 2008). Naš pristop k digitalnemu državljanstvu zahteva kompleksnejšo obravnavo participacije, ki proučuje razmerja v kompleksni postavitvi *online* in *offline* okolij in ki prevzema razumevanje participacije kot presečišča institucionalnih in neinstitucionalnih oblik delovanja.

Institucionalna raven zajema različne aktivnosti državljanov na spletu, na primer spremljanje informacij s politično vsebino, aktivnosti v različnih družbenih omrežjih in forumih, različne oblike neposrednega komuniciranja s predstavniki oblasti, denimo tviti, virtualne peticije, e-predlogi vladi. Neinstitucionalna raven, ki je prav tako ključna za razumevanje digitalnega državljanstva, pa zajema alternativne prakse, ki nastajajo na robovih

oziroma onkraj obstoječih političnih struktur. Gre za delovanje novih družbenih gibanj, od manjšinskih virtualnih skupnosti migrantov, gejev in lezbijk, izbranih do alterglobalističnih gibanj kot npr. 15o, Anonimni, ekološko in k trajnostnemu razvoju naravnane urbane skupine idr. ter njihov potencial za prenovu javnega prostora. Raziskave ugotavljajo, da internet povečuje možnosti državljanske participacije, da alternativni in radikalni mediji (Atton, 2002; Downing, 1984), ki jih prakticirajo nova družbena gibanja, prinašajo nove načine političnega delovanja.

Za potrebe obravnave digitalnega državljanstva v vsej njegovi kompleksnosti zagovarjamo, da se je potrebno ukvarjati s preučevanjem delovanja novih družbenih gibanj, njihovih motivacij za *online* politično participacijo in z različnimi praksami njihovega delovanja. Digitalno državljanstvo odpira vprašanja kot na primer, kakšna je vloga spleta pri mobilizaciji gibanj, kako razumemo politični aktivizem, kakšne so možnosti za kreiranje »nove« politike z uporabo spleta, kakšne so oblike medijskega aktivizma in prakse alternativnih medijev (gl. della Porta et al., 2009). Z obravnavo mobilizacije gibanj o izbranih aktualnih vprašanjih, denimo o vprašanju aktualnih procesov socialno-politično-ekonomske transformacije družb, lahko ugotavljamo, kakšne so alternativne politike, koliko so fragmentirane oziroma koliko (lahko) skupaj prispevajo k spreminjanju družbenih paradig, miselnih okvirov in vrednot. Pomembna so vprašanja, kakšen je imaginarij družbe, kot si jo zamišljajo oziroma jo ustvarjajo gibanja, kako poteka prenos znanj, kako se prenaša socialni kapital prek oblik *online* političnega delovanja ter kako se generira individualno in kolektivno opolnomočenje.

Digitalno državljanstvo na *drugem* presečišču koncipiramo v odnosu do političnega delovanja v prepletenosti interakciji med virtualnim in realnim; gre za vprašanja, ki zadevajo *online/offline* delovanje oziroma širša vprašanja razvoja medijev in komuniciranja v navezavi na nove tehnologije, ki premoščajo meje delovanja.

Digitalne politične mreže razumemo kot zbir političnih praks, ki definirajo »realno«. Politično delovanje na spletu pomeni obravnavo procesov produkcije, reprodukcije družbenih razmerij, norm in identitet. Političnega delovanja ne gre obravnavati zgolj z gledišča uporabe tehnologij ali z gledišča učinkov rabe, kar je prevladujoči trend. Nasprotno, pomembno je ugotavljati, kako državljani konstruirajo politiko, kako se prepoznajo v okolju, v katerem politično delujejo. Obenem je smiselno dokazovati globalno vpetost analize in preučevati politično participacijo v odnosu do *online* prostora kot prostora, ki ni nacionalno zamejen. V tem kontekstu splet pripomore k razumevanju digitalnega državljanstva kot neteritorialne prakse, s čimer se digitalno državljanstvo zoperstavlja nacionalizaciji političnega delovanja.

Digitalno državljanstvo koncipiramo na podlagi soočanja perspektiv tehnoptimistov in tehnoskeptikov. Če prvi obravnavajo pozitivne učinke

interneta, ko ta povečuje politični potencial skupnosti in opolnomoči posameznika za participacijo, drugi opozarjajo na negativne učinke interneta, v kontekstu kritike dihotomije stari – novi mediji opozarjajo na že videne analogije iz sfere »starih« medijev (Splichal, 2009) in postavljajo pod vprašaj argument opolnomočenja državljanov, ki ga izpostavljajo zagovorniki (Hill in Huges, 1998).

Splet po eni strani prinaša alternativno politiko, po drugi, kot opozarjajo nekateri (May, 2002), je spletno komuniciranje razpršeno in se v razpršitvi akterjev, spletnih okolij in vsebin izgubi potencial javnega mnjenja, zaradi česar so možnosti konsenzualne politike v virtualnem prostoru, kot tudi njihov učinek *offline*, omejene. Pomisleki o delovanju na spletu gredo v smer, da je politična participacija ne samo fragmentirana in tako brez prave moči, ampak da je tudi otežena v entropiji informacij in kakofoniji glasov, ki uporabnika postavljajo pred težko nalogo odbiranja relevantnih informacij (Hardt, 2008). Potencial politične participacije *online* je za nekatere brez prave moči tudi zaradi porasta privatizma in poudarka na individualizirani in atomizirani »namizni« (*desktop*) rabi, kot tudi zaradi nesorazmerja med politično participacijo in potrošništvom, ki gre na internetu vse bolj izrazito v prid slednjemu. Če je internet po eni strani omogočil nove oblike političnega delovanja, ki krepijo civilnodružbene aktivnosti, je po drugi strani v okoliščinah konvergence medijev postal prostor za povečevanje potrošnje, kot tudi za reprodukcijo neenakosti, širjenje populizmov, predvsem pa prostor za uveljavljanje premoči interesov korporacij (Mosco, 2004), ki svoje cilje dosegajo tudi z naraščajočo cenzuro na spletu.

Poleg tega je vprašanje, kako pregovorno kakofonijo glasov v *online* prostoru osmisлити oziroma kako jo povezano obravnavati, da bo imela večji učinek na delovanje oblasti, in po drugi strani, kako oblast senzibilizirati za to, da bo v večji meri prepoznala relevantnost političnega delovanja državljanov za demokratizacijo družb in da bo razvila mehanizme za večje vključevanje državljanov. Študije opozarjajo na disperzijo državljskih aktivnosti, ki pogosto gredo mimo institucionalne politike. Gurevitch et al. (2009) denimo opozarjajo na potrebo po tesnejšem povezovanju glasov državljanov z dnevnimi aktivnostmi politike oziroma demokratičnih institucij in v ta namen predlagajo oblikovanje »*online* državljanske skupnosti«. Za »realistično« (Zolo, 1992) razumevanje digitalnega državljanstva menimo, da je vseskozi potrebno presojati dialektiko tehnioptimizma in tehnokritike ter premišljati spremembe komuniciranja, prepletanje *online* in *offline* delovanja ter presojati učinke komuniciranja na centre politične moči.

Pri koncipiranju digitalnega državljanstva, *tretjič*, izhajamo iz ugotovitve, da splet po eni strani ponuja priložnosti za participacijo in po drugi strani reproducira obstoječa družbena razmerja neenakosti v digitalnem okolju (Van Dijk, 2005; Nakamura, 2002). Kljub večjim možnostim za participacijo

je ta pogosto omejena ter odvisna od številnih socialnih in družbenih determinant, ki ustvarjajo segregacijske učinke na delovanje različnih skupin. Splet se pogosto kaže kot hierarhičen prostor ne samo v odnosu do neenakega dostopa in kompetenc; je tudi prostor, ki preferira določene identitete, vzorce vedenja, jezikovne kode in kulturne simbole (Pajnik, 2005). Elastičnost identitet in neskončne možnosti konstrukcije identitet v *online* prostoru po eni strani obljublja brisanje »drugosti« in po drugi multiplicirajo spolne, rasne in razredne delitve. Ko so spol, etničnost, razred v virtualnem postavljeni v oklepaj, so razlike zanikane v imenu »fluidnosti« identitet, kar utrjuje stereotipne podobe (Nakamura, 2002). Če torej tehnologije po eni strani prinašajo nove izzive denimo spolni in rasni stereotipizaciji, to lahko po drugi strani tudi utrjujejo in reproducirajo. Internet lahko učinkuje kot medij »brisanja« spola, etničnosti ali razreda, ko participacija v ideologiji in evforiji »osvoboditve« prinaša izbris oziroma zanikanje drugosti (prav tam).

Aktualne raziskave pristopajo k preučevanju e-vključenosti z merjenjem digitalnega razkoraka. Če se je digitalni razkorak pred leti ugotavljalo glede na dostop do informacijskih in komunikacijskih tehnologij, se ga danes analizira tudi z učinkovitostjo rabe in je tako govor o e-kompetentnosti, e-veščinah, znanju, ki potencialno omogočajo optimalno participacijo posameznikov in skupin (Mossberger et al., 2008). V konceptualizaciji digitalnega državljanstva je smiselno obstoječe pristope nadgraditi s teorijo pozicionalnosti, ki opozarja, da denimo migrantski status posameznika ali skupine te lahko producira kot relativno nemočne in neinventivne za participacijo ne glede na to, ali imajo dostop do interneta ali ne, kot tudi ne glede na veščine, ki so jih pridobili. Uporabljeni teoretski pristop omogoča misliti situacije, ko internet sicer poveča socialni kapital določene skupine, vendar se ta lahko porazgubi in se ne odraža v povečani participaciji.

Pri opredelitvi digitalnega državljanstva tako izhajamo iz teze o »pozicionalni« rabi interneta. Opiramo se na teorijo pozicionalnosti, s katero avtorji (Anthias, 2002) opozarjajo na potrebo po situirani, kontekstualni obravnavi fenomena preučevanja. Uporaba interneta je odvisna od vrste socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih okoliščin, ki določajo uporabo na ravni posameznika in skupine. Posamezniki se v polje digitalnega državljanstva umeščamo kot »večnivojski državljani« (Yuval Davis, 1999), pri čemer se možnosti in prakse uporabe interneta oblikujejo na intersekcijah oziroma križiščih več dejavnikov, kot so spol, razred, etničnost, religija, vrstniške skupine, ruralnost oziroma urbanost okolja ipd. Teorija pozicionalnosti izpostavlja, da so spol, etničnost, razred konstruirani znotraj specifičnih diskurzivnih praks in kontekstov, ki vplivajo na delovanje subjektivitete ali/ in kolektivitete. Pozicioniranost posameznikov v socialnih mrežah, ki so prežete z razmerji moči, oblikujejo njihovo samorazumevanje in (z)možnost avtonomnega delovanja. Teorija pozicionalnosti omogoča obravnavo

politične participacije mladih z upoštevanjem umeščenosti posameznikov in skupin v širše strukture družbene moči in družbenih ideologij, ki situirajo bivanje v *online* in *offline* okolju. Predpostavka je, da različna pozicioniranost v družbene kontekste generira različne rabe interneta za namene političnega delovanja.

Sklep

V članku smo analizirali nekatere kontroverze v zvezi s pojmovanjem državljanstva. Izhajali smo iz razumevanja državljanstva kot načela delovanja, participacije, kar smo kontrastirali z depolitizacijo tega pojma v teoriji in praksi. Kritično smo obravnavali tri trende depolitizacije, in sicer nacionalizacijo, poblagovljenje in medijatzacijo državljanstva. S prvim označujemo redukcijo državljanstva na statusno pripadnost, kar generira izključevanje, z drugim podrejanje ideologiji trga in s tretjim ozko pojmovanje državljanstva kot zgolj potrošniške izbire.

Trendi depolitizacije državljanstva prinašajo odmik od participatornih zmožnosti in priložnosti za državljane in državljanke oziroma njihovo delovanje v političnih procesih. Kot odgovor na te trende smo se ukvarjali z obravnavo digitalnega državljanstva, ki smo ga koncipirali kot načelo delovanja, ki prepoznava multidimenzionalnost v procesih politične participacije v sodobnih družbah, prežetih z mediji in tehnologijami. Opredelitev digitalnega državljanstva izhaja iz potrebe po prilagojeni operacionalizaciji pojma, ki upošteva specifičnosti aktualnih družb, ki integrirajo *offline* in *online* delovanje, in se zlasti sprašuje o razumevanju politike in kreiranju politik, ki bodo v največji meri upoštevale participacijo državljanov. Digitalno državljanstvo smo preučevali z izostritvijo razumevanja političnega delovanja kot kompleksnega in interaktivnega procesa, ki odgovarja na trende depolitizacije, in sicer na presečiščih: 1. institucionalnega in neinstitucionalnega delovanja, 2. realnega in virtualnega, 3. dejavnikov omogočanja in preprečevanja delovanja državljanek in državljanov. Digitalno državljanstvo smo obravnavali kot odgovor na trende depolitizacije in kot poskus (re)polilizacije pojma. Ta poskus izpostavlja potrebo po »realistični konceptualizaciji«, ki sooča kontroverze državljanstva, predvsem pa izpostavlja potrebo po kreiranju politik z večjim pripoznanjem kompleksnih aktivnosti državljanov in državljanek.

LITERATURA

- Arendt, Hannah (1958/1996): *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
Atton, Chis (2002): *Alternative Media*. London: Sage.
Balibar, Étienne (2004): *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.

- Balibar, Étienne (2008): Historical Dilemmas of Democracy and their Contemporary Relevance for Citizenship. *Rethinking Marxism* 20 (4): 522–38.
- Bauböck, Rainer (ur.) in Bernhard Perchinig (ur.), Wiebke Sievers (ur.) (2009): *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Benhabib, Seyla (2004): *The Rights of Others: Aliens, Citizens and Residents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blumler, Jay G. (2014): Mediatization and Democracy. V Frank Esser in Jesper Strömbäck (ur.), *Mediatization of Politics: Understanding the Transformations of Western Democracies*, 31–41. New York: Palgrave.
- Blumler, Jay G. in Stephen Coleman (2013): *Paradigms of Civic Communication*. *International Journal of Communication* 7: 173–87.
- Bosniak, Linda (1998): The Citizenship of Aliens. *Social Text* 16 (3): 29–35.
- Coleman, Steven (2001): The Transformation of Citizenship? V Barrie Axford in Richard Huggins (ur.), *New Media and Politics*, 109–126. London: Sage.
- Dahlberg, Lincoln (2007): 'Do-it Yourself' Digital Citizenship: A Preliminary Interrogation. *New Zealand Sociology* 22 (1): 104–111.
- Dahlgren, Peter (2006): Doing Citizenship: The Cultural Origins of Civic Agency in the Public Sphere. *Cultural Studies* 9 (3): 267–286.
- Dahlgren, Peter (2013): *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. Houndmills: Palgrave.
- Delanty, Gerard (2000): *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Buckingham: Open University Press.
- Della Porta, Donatella, Hanspeter Kriesi in Dieter Rucht (2009): *Social Movements in a Globalising World*. Houndmills: Palgrave.
- Deuze, Mark (2008): The Changing Context of News Work: Liquid Journalism and Monitorial Citizenship. *International Journal of Communication* 2: 848–865.
- Downing, John (1984): *Radical Media: The Political Experience of Alternative Communication*. Boston, Mass.: South End Press.
- Earl, Jennifer in Katrina Kimport (2012): *Digitally Enabled Social Change: Activism in the Internet Age*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gurevitch, Michael, Stephen Coleman, Jay G. Blumler (2009): Political Communication: Old and New Media Relationships. *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 625: 164–181.
- Habermas, Jürgen (1972): *Theorie und Praxis: Sozialphilosophische Studien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (2001): *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Handler, Joel F. (2004): *Social Citizenship and Workfare in the United States and Western Europe: The Paradox of Inclusion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardt, Hanno (2008): Talk, or the Decline of Conversation in the Age of Mass Communication. V Mojca Pajnik in John D. H. Downing (ur.), *Alternative Media and the Politics of Resistance: Perspectives and Challenges*, 17–30. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Hartley, John (2012): *Digital Futures for Cultural and Media Studies*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Hill, Kevin A. in John E. Hughes (1998): *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Madianou, Mirca in Daniel Miller (2012): *Migration and New Media: Transnational Families and Polymedia*. New York: Routledge.
- Marshall, Thomas Humphrey (1950/1992): *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press.
- May, Christopher T. (2002): *The Information Society: A Sceptical View*. Cambridge: Polity Press.
- Mazzoleni, Gianpietro in Winfried Schulz (1999): *Mediatization of Politics: A Challenge for Democracy?* *Political Communication* 16 (3): 247–62.
- Miller, Toby (2006): *Cultural Citizenship*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Mosco, Vincent (2004): *The Digital Sublime: Myth, Power, and Cyberspace*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mossberger, Karen, Caroline J. Tolbert in Ramona S. McNeal (2008): *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nakamura, Lisa (2002): *Cybertypes: Race, Ethnicity, and Identity on the Internet*. New York: Routledge.
- Negt, Oskar in Alexander Kluge (1972/1993): *Public Sphere and Experience: toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Pajnik, Mojca (2005): *Citizenship and Mediated Society*. *Citizenship Studies* 9 (4): 349–67.
- Pajnik, Mojca (2011a): *Impossibilities of Social Citizenship: on Statelessness of Migrants*. V Gabriella Lazaridis (ur.), *Security, Insecurity and Migration in Europe*, 239–257. Farnham; Burlington: Ashgate.
- Pajnik, Mojca (2011b): *Marshall in državljanstvo: (ne)moč neke teorije*, *Časopis za kritiko znanosti* 39 (246): 69–81.
- Pajnik, Mojca (2014): *Reconstructing Citizenship for the Future of Polity*. V F Anthias in Mojca Pajnik (ur.), *Contesting Integration, Engendering Migration: Theory and Practice*, 102–21. Basingstoke, New York: Palgrave.
- Schudson, Michael (1999): *The Power of News*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Somers, Margaret R. (2008): *Genealogies of Citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to have Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soysal, Yasemin N. (1994): *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: The University of Chicago.
- Splichal, Slavko (2009): *»New Media«, »Old« Theories: Does the (National) Public Melt into the Air of Global Governance?* *European Journal of Communication* 24 (4): 391–405.
- Van Dijk, Jan (2005): *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. London: Sage.
- Vodovnik, Žiga (2011): *The Performative Power of Translocal Citizenship*. *Dve domovini* 34: 7–20.

- Young, Marion I. (1989): Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship. *Ethics* 99 (2): 250–74.
- Yuval Davis, Nira (1999): The 'Multi-Layered Citizen'. *International Feminist Journal of Politics* 1 (1): 119–36.
- Yuval Davis, Nira (2007): Intersectionality, Citizenship and Contemporary Politics of Belonging. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 10 (4): 561–74.
- Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity: A Realist Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press.